

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата педагогічних наук, доцента
Луцюка Анатолія Михайловича,
на дисертаційне дослідження Євсовича Романа Васильовича
**«Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти України кінця ХХ –
початку ХХІ століть (1985–2012 рр.)»**,
представлене до захисту на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

***1.Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими
науковими програмами***

Суттєві гуманістичні трансформації в галузі вищої освіти, що розгортаються на сучасному етапі, спонукають до визначення її пріоритетів в сенсі розвитку не лише інтелектуального, фахового, а й особистісного потенціалу майбутнього фахівця як людини гуманної. На сьогодні теорія та практика вищої освіти постає вагомим науковою площиною для вивчення гуманістичних процесів, які відбувалися в ній наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. коли перед вищою освітою України вперше на законодавчому рівні постала проблема перебудови й підвищення ефективності педагогічного процесу закладів вищої освіти (ЗВО) на засадах гуманізації та гуманітаризації. Позиціонування людини з її індивідуальним потенціалом і здібностями як центру гуманізованої освіти передбачає спроектованість процесу навчання та виховання на розвиток особистості, її соціалізацію, прищеплення навичок самоаналізу, самооцінювання та рефлексії. З таким завданням царина української вищої освіти здатна впоратися лише за умови гуманізації та гуманітаризації, тобто визнання найвищої значущості гуманітарних цінностей, їхнього формування та розвитку. Тому реформування національної системи вищої освіти України, конституювання нової гуманістичної освітньої парадигми актуалізує історико-педагогічне вивчення та переосмислення із сучасних позицій досвіду гуманізації та гуманітаризації освітнього процесу в минулому. Саме такий підхід розглядається сьогодні невід'ємною складовою сучасної вищої освіти.

Отже, можемо зробити аргументований висновок, що у такому контексті дисертаційне дослідження, виконане Євсовичем Романом Васильовичем є безперечно актуальним і сучасним як для загальної педагогіки та історії педагогіки так і для педагогічної практики. Підтвердженням правильності останнього висновку є здійснений дисертантом ґрунтовний аналіз розвитку процесу гуманізації та гуманітаризації вітчизняної вищої освіти досліджуваного періоду як соціально-педагогічну проблеми.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової теми кафедри теми кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи, Рівненського державного гуманітарного університету «Теоретико-методологічні засади становлення та розвитку аксіопедагогіки на сучасному етапі гуманізації системи освіти 0118U008318». Тему дослідження затверджено (протокол № 7 від 28.02.2012) Вченою радою Рівненського державного

гуманітарного університету та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогіки і психологічних наук України (протокол № 2 від 24.03.2012).

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

Обґрунтованою й логічною є структура дисертації, презентована вступом, двома розділами, висновками, додатками, списком використаних джерел, що за змістом, логікою і стилем викладу матеріалу відповідає вимогам до дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Зміст кожного розділу підпорядковано меті й завданням дослідження, а підсумками є сформульовані дисертантом наукові висновки. У цілому це дало змогу: проаналізувати розвиток процесу гуманізації та гуманітаризації вітчизняної вищої освіти досліджуваного періоду як соціально-педагогічну проблему; уточнити ключові поняття дослідження як предмет наукових пошуків; обґрунтувати методологію історико-педагогічного дослідження процесу гуманізації та гуманітаризації вітчизняної вищої освіти; виявити та схарактеризувати генезу, сутність, особливості та підходи науковців до вивчення гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України; виокремити основні періоди процесу гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст. із властивими їм тенденціями; узагальнити конструктивний історико-педагогічний досвід гуманізації та гуманітаризації вітчизняної вищої школи досліджуваного періоду на основі принципів гуманізації та гуманітаризації та розробити практичні рекомендації.

Отже, можемо зробити висновок про те, що дисертаційне дослідження Євсовича Романа Васильовича характеризується науково вивіреною структурою, що охоплює окреслене коло дослідницьких завдань і розкриває результати досягнення поставленої мети.

3. Нові факти, одержані здобувачем.

Заслуговують на увагу і позитивну оцінку визначені й застосовані дисертантом теоретико-методичні засади дослідження, аналіз яких дав підстави стверджувати про ґрунтовний науково вивірений підхід до виокремлення й застосування у процесі здійснення дослідження важливих положень філософії освіти. У дисертаційній роботі обґрунтовано її методологічні засади, виявлено природу, напрями, різнобічні аспекти й особливості гуманізаційних перетворень у вітчизняній вищій освіті задекларованого періоду, концептуалізовано змістово-сутнісні, концептуально-методологічні та визначально-процесуальні засади гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України; представлено сутнісну основу методології дослідження як взаємозв'язок трьох концептів: методологічного (відображення взаємозв'язку та взаємодії у працях науковців різних методологічних підходів до осмислення проблеми гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України), технологічного (структурне обґрунтування змісту фундаментальних позицій дослідження завдяки таким загальнонауковим методам, як: теоретичний аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, періодизація, порівняльно-історичний метод), історичного

(трактування гуманізму у вищій освіті як її причетності до потенціалу кращих особистісних якостей людини: духовної повноти, альтруїзму, творчої активності, доброї волі, самоврядування, вміння виконувати складні практичні завдання й ін.), що сприяли реалізації його мети; класифіковано, систематизовано та схарактеризовано у філософсько-методологічному вимірі філософсько-ідеологічне поняття «гуманізація», уточнено тлумачення ключових термінів.

Шляхом узагальнення напрацювань із проблеми дисертації запропоновано авторські дефініції таких понять, як: «освіта» – система у трьох вимірах: соціальний масштаб, рівень освіти, профіль освіти; «вища освіта» – характеристика рівня освіти; «гуманізм» – родова основа, що охоплює поняття «гуманізація» та «гуманітаризація»; «гуманність» – система особистісних поглядів і переконань, що стверджує високе звання людини, її цінність як особистості, в якому відбивається одна з найбільш важливих ознак спрямованості особистості, що має право на волю, щастя, розвиток своїх задатків і перетворення їх на стійкі здібності. Уточнено, що «гуманітаризація» позначає не лише інтелектуальні досягнення людини, а й наявність у неї чеснот, потрібних для спілкування, а також виявлено її взаємозв'язок із «гуманізацією педагогічного процесу» у вищій освіті як формуванням світогляду, який оптимально сприяє її причетності до потенціалу кращих особистісних якостей людини: духовної повноти, альтруїзму, творчої активності, доброї волі, самоврядування, вміння виконувати складні практичні завдання та ін.; формує виражену індивідуальність загалом гармонійно розвиненої одухотвореної особистості.

Переконаливим свідченням значущості дисертаційного дослідження є те, що унаслідок вивчення наукових доробків із проблеми дисертації запропоновано авторське трьохаспектне бачення понять «гуманізація та гуманітаризація вищої освіти» як: а) створення соціально-ціннісного та морально-психологічного базису стосунків між суб'єктами педагогічного процесу, здатного забезпечити становлення особистості здобувача освіти та критерієм якого має бути міра індивідуального самовизначення; б) методологічне та теоретичне обґрунтування шляхів формування особистості фахівця; в) реалізацію ідей визнання самоцінності людини як особистості, забезпечення її прав, волі, можливостей самореалізації. Встановлено, що гуманізація освіти щонайтісніше пов'язана з її гуманітаризацією; доведено взаємозв'язок згаданих понять як двох взаємозалежних складників єдиного процесу підготовки фахівця. Наголошено, що взаємодетермінованість гуманізації та гуманітаризації освіти зумовлює формування гуманістичних міжособистісних взаємин, зокрема між викладачем і студентом у освітньому процесі вищої школи.

Зауважимо, що дисертаційна робота характеризується змістовністю та обґрунтованістю викладених позицій, демонструючи культуру наукового мислення, уміння за допомогою застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів синтезувати емпіричний та теоретичний рівні наукового дослідження, визначати і розв'язувати наукові проблеми, аргументовано й переконливо формулювати узагальнення і висновки.

Заслуговує на увагу і позитивну оцінку здійснене дисертантом науково-педагогічне обґрунтування у контексті осмислення положень гуманно-концентрованого системного, діяльнісного, аксіологічного підходів визначено засадничу ідею процесу гуманізації та гуманітаризації вищої освіти як посилення уваги до проблеми духовного становлення особистості, що пов'язане із загальним рівнем досягнутої культури та її духовної компоненти, із сукупністю життєво значущих надбань, що відбивають і висловлюють найкращі людські якості.

Таким чином, аналіз змісту дисертації й автореферату засвідчує, що дисертанту вдалося ґрунтовно схарактеризувати і презентувати теоретико-методичні засади та психолого-педагогічні особливості процесу гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України у виокремлений період.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Дисертант на належному науковому рівні обґрунтував вибір теми, чітко визначив мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження для реалізації яких проаналізовано значний обсяг філософсько-культурологічної, психолого-педагогічної і науково-методичної літератури, державні нормативні документи в галузі вітчизняної вищої освіти досліджуваного періоду.

Сформована автором джерельна база включає 236 найменування, з них 17 іноземними мовами, що є безперечним доказом наукової і практичної значущості представленої роботи. Значну цінність для науковців та практичних педагогів мають 9 додатків, які суттєво доповнюють представлені у дисертації результати.

Аналіз тексту дисертації і змісту автореферату Євсовича Романа Васильовича «Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століть (1985–2012 рр.)», здійснених ним 6 публікацій у фахових вітчизняних та зарубіжних виданнях, дають підстави для висновку про певну наукову зрілість дисертанта. А це у свою чергу дало змогу теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально підтвердити ефективність викладених результатів та сформульованих висновків.

Розкриття авторських наукових положень представлених дисертантом, коректне з наукової точки зору, опрацювання сформульованих висновків у дисертації, а також їх наукова і практична значущість для розвитку теорії і методики загальної педагогіки та історії педагогіки дає підстави стверджувати про високий ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У контексті останнього необхідно акцентувати увагу на комплексному застосуванні дисертантом загальнонаукових та спеціальних методів аналізу й опрацювання здобутих результатів дослідження, як-то: загальнонаукові – аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація – для аналітичного опрацювання джерел дослідження; пошуково-бібліографічний, систематизації та класифікації – для пошуку й вивчення джерел і баз даних, систематизації, класифікації наукової літератури за темою дослідження; термінологічного аналізу й операціоналізації

понять для вивчення і розкриття сутності термінів і уточнення їхнього змісту; – *конкретно-наукові* – історико-структурний – для розроблення структури дослідження; систематизації історіографії досліджуваної проблеми; визначення тенденцій гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України; *систематизації* історико-педагогічних праць з різних аспектів розвитку вищої освіти, діяльності вищих навчальних закладів України кінця ХХ – початку ХХІ ст.; *історико-хронологічний* – для періодизації становлення й розвитку гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст., обґрунтування початкових теоретичних позицій; *парадигмальний* – для систематизації поглядів і підходів до осмислення окресленої проблематики.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Дисертаційне дослідження Євсовича Романа Васильовича «Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століть (1985–2012 рр.)» містить нові, раніше не досліджені і до сьогодні не захищені наукові положення, а досягнуті ним як теоретичні, так і практичні результати у сукупності розв'язують актуальну теоретико-методичну проблему, сутність якої полягала у здійсненні цілісного і системного аналізу формування досліджуваного феномена у педагогічній теорії і освітній практиці у закладах вищої освіти.

Окреме важливе значення для педагогічної науки і практики роботи закладів вищої освіти здобутих дисертантом результатів, забезпечується упровадженням в освітній процес вищої школи.

Положення та результати дисертації апробовано на міжнародних і всеукраїнських конгресах та конференціях: – *міжнародних*: Міжнародна науково-практична конференція «Університет і школа: перспективи співпраці» (м. Рівне, 2020), V міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми германського та романського мовознавства» (м. Рівне, 2020), Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки та сучасність: актуальні питання» (м. Запоріжжя, 2020), Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності» (м. Тернопіль, 2020), Міжнародна науково-практична конференція «Особистість у просторі молодіжної субкультури» (м. Рівне, 2019), XII Міжнародна науково-практична конференція здобувачів вищої освіти і молодих науковців «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (м. Рівне, 2019); – *усеукраїнських*: Всеукраїнська конференція РДГУ «Оптимізація процесу навчання іноземних мов у закладах вищої освіти гуманітарного та технічного напрямів» (м. Рівне, 2019); – *звітних конференціях* Рівненського державного гуманітарного університету (2011, 2012 рр.).

Основні положення і результати дослідження *обговорено* на засіданнях кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи Рівненського державного гуманітарного університету, на спеціально організованих теоретичних семінарах.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації

Позитивно оцінюючи як наукову, так і практичну значущість здобутих дисертантом результатів дослідження Євсовича Романа Васильовича «Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століть (1985–2012 рр.)» маємо акцентувати увагу на тому, що основні теоретичні положення та практичні напрацювання, висновки, окремі додатки, можуть бути використані під час організації професійної підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти, підвищенні їхнього фахового рівня в системі післядипломної педагогічної освіти, в діяльності ресурсних центрів освітніх округів тощо.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в освітньо-виховний і науковий процес на кафедрі педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи Рівненського державного гуманітарного університету (довідка від 27 квітня 2021 р., № 02/197), кафедрі педагогіки і психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка від 27 березня 2020 р., № 14.1/10-583), кафедрі педагогіки і психології початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка від 2 лютого 2018 р., № 2-72), кафедрі загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка від 14 травня 2018 р., № 34), кафедрі загальної педагогіки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (довідка від 11 червня 2021 р., № 35), Державного вищого навчального закладу «Донбаський педагогічний університет» (довідка від 11 червня 2021 р., № 68-21-365). Зокрема, результати дослідження впроваджено в освітньо-виховний і науковий процес на кафедрі педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи Рівненського державного гуманітарного університету (довідка від 27 квітня 2021 р., № 02/197), кафедрі педагогіки і психології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка від 27 березня 2020 р., № 14.1/10-583), кафедрі педагогіки і психології початкової освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка від 2 лютого 2018 р., № 2-72), кафедрі загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (довідка від 14 травня 2018 р., № 34), кафедрі загальної педагогіки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (довідка від 11 червня 2021 р., № 35), Державного вищого навчального закладу «Донбаський педагогічний університет» (довідка від 11 червня 2021 р., № 68-21-365).

7. Оцінка змісту дисертації, її завершеність загалом.

Дисертаційне дослідження Євсовича Романа Васильовича «Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століть (1985–2012 рр.)» складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, висновків, списку використаних джерел, додатків. Їх аналіз дає підстави для висновку, що проведене дослідження відповідає сучасним вимогам до дисертаційних робіт такого спрямування, чітко виокремлено й схарактеризовано його мету, завдання,

об'єкт, предмет і пошукову гіпотезу, забезпечено відповідність змісту висновків кожному з завдань дослідження. У сукупності сформульовані висновки до розділів і висновки в цілому логічно і вичерпно характеризують зміст основного тексту дисертації.

У ході реалізації першого завдання дисертант здійснив узагальнення й аналіз праць філософів, психологів і педагогів, що дало змогу здійснити аргументацію власних наукових поглядів на сутність понятійно-категоріального апарату дослідження. Проаналізовано особливості еволюції; схарактеризовано основні етапи, реформи та шляхи розвитку, інноваційні технології практики вітчизняної вищої освіти досліджуваного періоду, розроблено рекомендації із гуманізації та гуманітаризації останньої. Доведено, що у практичному сенсі реалізацію змістовно-критерійної ролі процесу гуманізації та гуманітаризації в розвитку вищої освіти України не може бути забезпечено просто констатацією більшої чи меншої його інтенсивності. У дослідженні гуманізація та гуманітаризація постають взаємоінтегрованими, багатоаспектними конструктами й окреслюють парадигмальний вектор реформування сучасної вищої освіти. Цьому сприяє низка факторів, а саме: формування гуманітарного мислення як утілення єдності логіко-дискурсивної, образної, емоційно-забарвленої, мотиваційної компонент цілісної свідомості людини, що слугують виявами природних і соціально-культурних рівнів людського буття; зміцнення основ цілісного світогляду та цілісної картини світу; посилення аксіологічного спрямування знання в контексті проблем людини, суспільства, світової цивілізації; звернення до глибинних витоків етнонаціональної традиції, синтез різних рівнів знання (буденного, міфологічного, релігійно-конфесійного, наукового й ін.); розкриття духовного потенціалу особистості, формування стратегії прагнення до ідеалів, що типово для всіх духовних традицій людства; людинолюбство, практика людяності та переконання у правильності обраного шляху; розвиток самоврядування особистості, здатної самостійно продукувати ідеали, цілі та шляхи їхньої реалізації; виховання високих вольових якостей, сили доброї волі в ході розв'язання найбільш важливих життєвих проблем.

Шляхом вивчення практики процесу гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України кінця XX – початку XXI століть (1985–2012 рр.) виявлено, що друга половина 80-х рр. XX ст. відзначалася децентралізацією та частковою демократизацією системи вищої освіти, гуманізацією процесу навчання, певною його індивідуалізацією.

Установлено, що реорганізація вищої освіти (80–90-і рр. XX ст.) прикметна набуттям вітчизняною системою вищої освіти значення активного компонента значних змін у духовному житті суспільства в контексті загальноцивілізаційних трансформацій, зумовлених інтенсивним поширенням нових освітніх технологій та істотним збільшенням можливостей і потреб індивідуального, особистісного розвитку людини, зорієнтованих на створення нової системи освіти в Україні, збереження та примноження здобутого в радянські часи досвіду й одночасно внесення суттєвих коректив у цілі, завдання та зміст освітянського процесу.

З'ясовано, що вагомим чинником гуманізації та гуманітаризації вищої школи у період 1992–1995 рр. XX століття стало проведення освітянської

реформи, розроблення та затвердження Державної програми «Освіта. Україна XXI століття», яку реалізують до сьогодні та яка проголошує, що гуманізація освіти полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини й навколишнього середовища, суспільства та природи. Потужним поштовхом для процесів гуманізації та гуманітаризації вищої освіти виступили нові процеси державотворення та інституалізації: уперше в українських реаліях основи гуманізації освіти було закладено в нормативних документах, які визначили напрями реформи вищої освіти 90-х рр. XX ст. Гуманістичний підхід у такому контексті поставав можливістю виправлення основної помилки попереднього періоду знеособлення.

У ході аналізу сутнісного змісту практики в дисертації виокремлено періоди та тенденції реалізації процесу гуманізації та гуманітаризації вищої школи України кінця XX – початку XXI століть (1985–2012 рр.).

За результатами узагальненого в дисертації досвіду практичної реалізації гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України кінця 1985 – початку 2012 рр. розроблено структурно-організаційну модель технології освітнього процесу.

Отже, виконане дисертаційне дослідження має суттєву наукову новизну й практичну значущість, оскільки в ній на підґрунті ретроспективного аналізу вперше здійснено історико-педагогічне обґрунтування тенденцій розвитку процесу гуманізації та гуманітаризації вищої освіти України кінця XX – початку XXI століть (1985–2012 рр.), розроблено методичні рекомендації для практики реалізації гуманізації та гуманітаризації у вітчизняній вищій школі.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

1. У цілому дисертантом логічно й обґрунтовано представлено основні методологічні підходи до вивчення процесу гуманізації та гуманізації вищої освіти України, виокремленого періоду. На жаль, поза увагою залишився функціонально-діяльнісний підхід, що дав би змогу з наукових позицій більш ґрунтовно репрезентувати процес формування досліджуваного феномена у взаємозв'язку різними організаційно-педагогічними функціями діяльності освітніх закладів у досліджуваний період.

2. На наш погляд, у практичній частині роботи (розділ 2) бажано було б ширше представити структурований досвід діяльності закладів вищої освіти щодо заходів втілення гуманістично-центрованої освіти.

3. У змісті дисертації варто було б детальніше схарактеризувати як традиційні, так і інноваційні гуманістично зорієнтовані технології, які автор рекомендує застосовувати у практичній діяльності вищої школи в досліджуваний період.

4. З огляду на теоретичну й практичну цінність дисертаційної роботи, слід висловити побажання щодо впровадження результатів дослідження у вигляді методичних рекомендацій для викладачів закладів вищої та післядипломної педагогічної освіти.

Проте висловлені зауваження і побажання не знижують загальної позитивної оцінки дисертації. Виконана робота свідчить про високі професійні здібності здобувача та відповідний рівень наукового мислення.

9. Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових виданнях.

Результати дослідження відображено в 6 (одноосібних) публікаціях здобувача, серед них: 5 відображають основні результати дослідження (з них 1 публікація у зарубіжних періодичних виданнях); 1 – додатково відображають результати дослідження.

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна побудова, зміст, висновки, що викладені в авторефераті, повністю відображають основні положення здійсненого дослідження.

11. Висновок.

Дисертація Євсовича Романа Васильовича «Гуманізація та гуманітаризація вищої освіти України кінця ХХ – початку ХХІ століть (1985–2012 рр.)» є самостійним завершеним дослідженням, яке вносить вагомий внесок у теорію і методику професійної освіти, має суттєву практичну значущість та відповідає чинним вимогам до кандидатських дисертацій (пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567 зі змінами), тому її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри педагогіки і психології
Волинського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

А. М. Луцок

Підпис завіряю
Директор Волинського інституту
післядипломної педагогічної освіти

П.С.Олешко